

РОЗДІЛ 9

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.977

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ОБШУКУ В ПРОЦЕСІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ В ПЕНІТЕНЦІАРНИХ УСТАНОВАХ

USING OF THE SPECIAL KNOWLEDGE FOR REALIZATION OF SEARCH IN THE PROCESS OF INVESTIGATION OF CRIMES PERFECT IN PENITENTIARY ESTABLISHMENTS

Батюк О.В.,
*кандидат юридичних наук,
доцент, завідувач кафедри кримінального права і процесу
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*

У положеннях наукової статті автором розкрито особливості використання спеціальних знань при проведенні обшуку в процесі розслідування злочинів, вчинених в пенітенціарних установах. На цій основі запропоновано шлях удосконалення положень криміналістичної тактики провадження обшуку як специфічної слідчої дії в особливих умовах, що притаманні пенітенціарним установам.

Ключові слова: слідча дія, обшук, пенітенціарна установа, спеціальні знання, науково-технічні засоби.

В положеннях наукової статті автором раскрыты особенности использования специальных знаний при проведении обыска в процессе расследования преступлений, совершенных в пенитенциарных учреждениях. На основе этого предложены пути усовершенствования положений криминалистической тактики осуществления обыска как специфического следственного действия в особых условиях, что присущи пенитенциарным учреждениям.

Ключевые слова: следственное действие, обыск, пенитенциарное учреждение, специальные знания, научно-технические средства.

The provisions of the scientific article, the author discloses the use of particular expertise in conducting a search in the investigation of crimes committed in prisons. On this basis, suggested ways to improve the implementation of the provisions of the criminal tactics of the search as specific investigative action in the special conditions that inherent in penitentiaries.

Key words: investigative action, search, prison, expertise, scientific and technological means.

Постановка проблеми. Необхідність проведення обшуку при розслідуванні злочинів, вчинених в пенітенціарних установах, виникає практично постійно, адже за його допомогою можуть бути отримані докази щодо злочинної діяльності конкретних осіб, складу та структури злочинної групи та ін. У дослідженнях, присвячених розгляду проблем криміналістичного забезпечення проведення обшуку, однією з ключових умов оптимізації діяльності слідчого названо використання допомоги спеціаліста.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що в юридичній літературі теоретичні засади використання спеціальних знань у проведенні обшуку досліджувалися вченими: Л.М. Ісаєвою, П.П. Іщенко, А.Е. Разумовою та іншими. Але можна констатувати, що лише в дисертаційному дослідженні В.А. Сас було розглянуто особливості організації і тактики слідчих дій при розслідуванні злочинів, вчинених засудженими до позбавлення волі. Саме це і обумовлює необхідність детального дослідження використання спеціальних знань при проведенні об-

шуку в процесі розслідування злочинів, вчинених в пенітенціарних установах.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). У нашому дослідженні ми маємо на меті розкриття особливостей використання спеціальних знань при проведенні обшуку в процесі розслідування злочинів, вчинених в пенітенціарних установах, та запропонувати шлях удосконалення положень криміналістичної тактики провадження обшуку як специфічної слідчої дії в особливих умовах, що притаманні пенітенціарним установам.

Виклад основного матеріалу. У криміналістичній літературі неодноразово можемо зустріти думки про те, що обшук – це обґрунтована доказами, що є у справі, слідча дія, суть якої полягає у примусовому обстеженні приміщень і споруд, ділянок місцевості, окремих громадян з метою виявлення злочинців, знарядь злочину, інших предметів і речей, що мають значення для справи [1, с. 172].

Варто зазначити, що провадження обшуку в пенітенціарних установах практично неможливе без залучення спеціаліста-криміналіста до його прове-

дення. Оскільки знання, якими володіє спеціаліст-криміналіст, які в підручниках з криміналістики називають спеціальними знаннями, допомагають на практиці, а саме:

- 1) застосувати науково-технічні засоби (НТЗ) для виявлення прихованих предметів;
- 2) розпізнати дійсність суті об'єктів;
- 3) визначити спосіб приховання об'єктів пошуку;
- 4) провести попереднє дослідження виявлених об'єктів;
- 5) надати допомогу у виявленні предметів і слідів з їх подальшим вилученням, упаковкою та транспортуванням;
- 6) правильно зафіксувати результати обшуку;
- 7) здійснити пошук зразків для порівняльного дослідження.

На наше переконання, саме використання спеціальних знань при провадженні обшуку дозволяє вважати діяльність спеціаліста-криміналіста в обшуку невід'ємним елементом інтегративної моделі використання спеціальних криміналістичних знань у розслідуванні злочинів, вчинених в пенітенціарних установах.

Аналіз результатів проведеного нами наукового дослідження та його емпіричного матеріалу дозволяє з впевненістю стверджувати, що використання допомоги спеціалістів-криміналістів у кримінальних справах про злочин, вчинені в пенітенціарних установах, допомагає виявити наступні недоліки:

- недостатнє використання можливостей обшуку (7,8%), спеціалісти-криміналісти майже не долучаються до його проведення (2,9%), залишається слабкою ланкою підготовчий етап проведення обшуку;
- предмети, що вилучаються, детально не оглядаються, вказівки на їх вилучення з метою виявлення латентних слідів в протоколах відсутні, що сприяє прихованню або підміні частини предметів після обшуку, перешкоджає встановленню контакту речей з винними [2, с. 185].

Вважаємо, що основною причиною цих недоліків є прогалини розробки як загальних, так і спеціальних, обумовлених специфікою цього виду злочинів, питань тактики використання спеціальних криміналістичних знань.

В криміналістичній літературі більшість науковців визначають, що підготовчий етап проведення обшуку включає такі елементи:

- 1) вивчення матеріалів кримінальної справи; 2) збирання орієнтуючої інформації; 3) визначення кола учасників; 4) підготовка НТЗ; 5) планування.

Підготовка до обшуку забезпечує отримання інформації, що є основою для прогнозування, сутність якого полягає в побудові припущень щодо можливих результатів проведення обшуку. При плануванні обшуку найбільшою складністю є оцінка ступеня тактичного ризику, неминуче пов'язаного з його проведенням, тому для його мінімізації на підготовчому етапі слід застосовувати тактичний прийом використання відомостей про осіб, у яких передбачається проведення обшуку, розташуванні місця проведення обшуку: точні межі, адреса, конструктивні особли-

вості будови, топографічний характер місцевості, об'єкти пошуку.

Для оптимізації застосування цього тактичного прийому в умовах пенітенціарних установ необхідним є випереджаюче відображення розшукуваного об'єкту (його елементного складу, структури, властивостей та функцій в системі пенітенціарних установ, здатності взаємодіяти з іншими об'єктами).

Ми погоджуємося із думкою В.К. Лукашевича про те, що центральною ланкою випереджаючого відображення є аналіз сукупності можливих зв'язків та відносин об'єкту з наявними засобами пізнання, а також з іншими об'єктами, потенційно здатними виступати як засоби пізнання, в ході якого досліджуваний об'єкт певним чином репрезентується у вигляді моделі. Її зміст утворює сукупність елементів об'єкту, що охоплюються виділеними зв'язками і відносинами з потенційними засобами пізнання, а також зв'язаних між собою: онтологічно – належністю до об'єкту, що вивчається, гносеологічно – структурою вихідного та шуканого знання [3, с. 67].

На наш погляд, саме створення моделей в умовах пенітенціарних установ пов'язане з класифікацією предметів, тобто з визначенням їх типу і класу, роду і вигляду, а також з побудовою висновків та прогнозів.

Особливого значення, ми вважаємо, необхідно надавати моделюванню об'єктів пошуку, яке повинно стати комплексною діяльністю, містити гносеологічний, процесуальний та науково-технічний аспекти. Саме це буде вимагати від експерта-криміналіста відповідної організаційної і науково-методичної підтримки.

В умовах пенітенціарних установ науково-методичне забезпечення процедури класифікації об'єктів повинно включати аналіз їх типологічної характеристики та характеру взаємодії в процесі скоєння злочину.

Проводячи аналіз типологічної характеристика об'єктів пошуку, варто зазначити наступне. У криміналістичній літературі існує безліч класифікацій цих об'єктів. На наш погляд, найбільш оптимальною виглядає класифікація залежно від:

- 1) характеру попередньої інформації про об'єкт пошуку; 2) вказівки в законі; 3) природи того, що шукається.

При формуванні класифікації об'єктів пошуку має враховуватися специфіка виду злочину, скоєного в пенітенціарній установі, отже, у кримінальних справах про крадіжки, скоєні як засудженими, так і співробітниками пенітенціарних установ, найбільш типовими об'єктами є:

- викрадені гроші, речі чи їх частини (деталі);
- знаряддя злому, інструменти, ключі, за допомогою яких здійснювалося проникнення;
- одяг та взуття, на яких могли залишитися сліди;
- засоби зв'язку (мобільні телефони, радіостанції), записники, фонограми, відеозаписи, що містять інформацію про: злочинну діяльність співучасників, місця знаходження викраденого, наявність у групі загальної каси, підтверджують знайомства та зв'язки учасників групи тощо;

• інше (чорнові документи та записи, вирвані з документів аркуші та ін.).

Аналізуючи ґносеологічну основу аналізу змісту процесу взаємодії об'єктів в специфічних умовах пенітенціарних установ, що складає теорія відображення, що розглядає відображення моделі об'єкту пошуку в контексті з категорією «форма». «Внутрішня форма» пов'язана із «зовнішньою формою» закономірностями, що відображають діалектику частини і цілого, структури і функцій.

Саме в пенітенціарних установах формування моделей об'єкту пошуку повинне виходити з комплексу форм відображення властивостей ототожнених об'єктів, при яких ідентифікація відбувається за рахунок:

- по-перше, відображеної інформації на інших об'єктах;
- по-друге, власної (внутрішньої) інформації, яку містять про об'єкт його відокремлені частини.

Оскільки відображення – це процес двобічний, для цілей пізнання важливо вивчити не тільки прямі, а й зворотні ідентифікаційні зв'язки.

У формуванні відображень беруть участь дві групи об'єктів:

- 1) безпосередньо злочинець, його взуття, одяг та інші супутні об'єкти;
- 2) об'єкти, які є засобами цілеспрямованої діяльності (що створюють середовище, в якому знаходиться предмет посягання, використовуваний злочинцем для їх зміни).

Варто погодитися із досить вірною думкою А.Е. Разумова, що при моделюванні об'єктів пошуку слід виявити наступні об'єкти: а) якими залишені сліди на місці події; б) які до місця обшуку принесені злочинцем з місця події [4, с. 107].

На наш погляд, моделювання шляхом вивчення відображень зовнішньої будови об'єктів, що характеризують механізм скоєння крадіжки, вчиненої в пенітенціарній установі, дозволить спеціалісту-криміналісту відтворити їх загальну образно-понятійну модель: встановити вид інструменту, тип і фасон взуття, одягу, рукавичок, а також своєрідні особливості, які властиві вузькій групі, або навіть конкретному слідоутворюючому об'єкту; розмір, покрій, колір, форму, кількість гудзиків, конфігурацію коміра і кишень, забарвлення матеріалу і підкладки, ступінь зношеності, наявність етикеток; вид плетіння золотих ланцюжків; форма огранювання коштовного каменя, індивідуальні особливості. Також важливу роль грають і виявлені на місці події частини відокремлених деталей, матеріалів, речовин, що характеризують впливаючі об'єкти або розділені сукупності: уламки скла, сліди лакофарбового покриття тощо.

Так, при класифікації об'єктів пошуку в пенітенціарній установі слід враховувати можливість зміни їх вигляду, призначення, розбирання на частини.

Особливу складність становить формування моделей зворотних ідентифікаційних зв'язків, яке направлене на відтворення не шуканого об'єкту, а сліду. З цією метою М.Я. Сегай пропонує побудувати ідеальну модель не тільки шуканого об'єкту, але

й механізму взаємодії шуканого і сприймаючого об'єктів [5, с. 153].

Доцільно, на наш погляд, виділити наступні етапи моделі шуканого об'єкта:

- встановлення кола просторових (центральных, периферичних) вузлів взаємодії злочинця (ів) з навколишнім оточенням місця події;
- виділення інформаційних каналів на різних рівнях взаємодії матеріальних тіл – елементарного і багатобічного;
- аналіз об'єктів взаємодії як комплексної системи: сліди злому – знаряддя злому – супутні сліди – властивості і ознаки сприймаючих об'єктів (виступи й опуклості з волокнами одягу, крові, що належить злочинцеві, шерсті тварин на кріслі). По джерелу походження ці сліди можна класифікувати на:

- частинки і елементи зламані перешкоди, поява яких обумовлена дією знаряддя злому (металева тирса);
- деталі і частинки самих знарядь злому, їх складових елементів, частин;
- частинки одягу і сліди пошкоджень, отриманих злочинцем в результаті дії знаряддя, подолання зламані перешкоди або контакту з предметами обстановки (краплі крові, волокна, скляний пил);
- оцінка виявлених ознак і формулювання висновку про можливість, характер й локалізацію пошкоджень і мікрочасток (мікрооб'єктів) від об'єкту взаємодії на тілі і одязі злочинця.

Таким чином, відомості про характеристики шуканих об'єктів (знарядь злому), а також вилучених у процесі оглядів слідів (мікрооб'єктів) повинні орієнтувати слідчого на виявлення та вилучення під час обшуку об'єктів, які можуть встановити факт контактної взаємодії злочинця з обстановкою місць злочинів шляхом взаємопереходу мікрочасток.

Також варто зазначити, що організаційне забезпечення потребує чіткої взаємодії між елементами інтегративної моделі спеціальних криміналістичних знань, що забезпечують «підсумовування» доказової інформації, яка потенційно міститься в матеріальних слідах-відображеннях.

На наш погляд, можна визначити, що як джерела отримання інформації, в особливих умовах пенітенціарних установ, виступають:

- протоколи оглядів місць подій, моделі слідів;
- криміналістичні обліки;
- висновки судових експертів, що досліджують об'ємний ідентифікаційний зв'язок, тобто співвідношення слідів і об'єктів, чий властивості в них відображені, до однієї групи (класу, роду, виду).

Систематизація інформації про об'єкти пошуку, в умовах, які притаманні пенітенціарній установі, має здійснюватися шляхом складання розшукової таблиці.

А.Е. Разумова запропонувала розділити шукані об'єкти на три таблиці, що включають: 1) інформацію про всі сліди, виявлені на місці події; 2) предмети викраденого; 3) дані про сліди-нашарування, що утворилися на одязі та тілі злочинця [4, с. 108].

Вважаємо, що це може привести до певної плутанини, адже не дає вичерпного уявлення про комп-

лекс об'єктів пошуку, саме в пенітенціарній установі.

Тому пропонується сформувати пошукову таблицю, яка була б ефективною в пенітенціарній установі, а об'єкти пошуку класифікувати на: 1) знаряддя і засоби злочину; 2) предмети злочинного посягання; 3) документи; 4) одяг і взуття злочинця. Крім того, в пошукову таблицю слід включити інформацію про те, чи розбирається на частини шуканий предмет, а також прогностичну інформацію про латентні сліди та можливості подальших експертних досліджень.

Доцільно зазначити, що на підготовчому етапі обшуку, що проводиться в пенітенціарній установі, використовується тактичний прийом мобілізації і розстановки сил та НТЗ, зміст якого складає:

- підготовка необхідних технічних засобів (засоби пошуку, фіксації та вилучення слідів і об'єктів; вимірювальні прилади: «ВК-1»; ультрафіолетові освітлювачі; пошукові засоби; прилади «Кіновар», «Жасмин»; кабелешукачі «Р-299»; нелінійні радіолокатори «Аргус-1» для виявлення неекранованих радіоелектронних засобів, що містять напівпровідникові пристрої);

- застосування засобів технічного попередження витоку інформації (використання переносних радіокодувальників мобільного зв'язку);

- застосування НТЗ попередніх досліджень (система IONSCAN, що запрограмована на виявлення і атрибутивне розпізнавання речовин);

- застосування спеціальних засобів для відпирання металевих шаф, сейфів та сховищ;

- підготовка та використання засобів для роботи з комп'ютерною технікою, у тому числі використання спеціальних програм розкриття паролів, блокування модемів та ін.);

- узгоджене застосування фотозйомки та відеозапису при виявленні та описі об'єктів, а також при фіксації поведінки осіб, які знаходяться у приміщенні, що обшукується та протидіють проведенню обшуку.

На наш погляд, у положеннях даної наукової статті ми не зможемо розглядати всі тактичні прийоми обшуку, що проводяться в пенітенціарній установі, оскільки це повинно стати предметом окремого наукового дослідження. Але треба наголосити, що при проведенні обшуку в осіб, підозрюваних у вчиненні серійних крадіжок, обшук доцільно проводити суцільним послідовним методом та іншою інформацією, що представляє інтерес для членів злочинної групи, та інші місця, наприклад: сміттеві кошики та контейнери, шафи персоналу установи, ліжка та персональні тумбочки засуджених.

На наш погляд, також інтерес викликає система тактичних прийомів, направлених на виявлення місць схованок, що обладнуються засудженими, для виявлення яких необхідні спеціальні криміналістичні знання і НТЗ. Саме основу таких спеціальних криміналістичних знань в установах виконання покарань складають:

- 1) аналіз ознак предмету пошуку;

- 2) зіставлення предмету пошуку з різними об'єктами місця пошуку;

- 3) орієнтація на професійні вміння чи інші навички особи, яку обшуковують, при встановленні місця схову;

- 4) використання можливостей типових аналогів;

- 5) аналіз вузлів обстановки з метою встановлення демаскуючих ознак;

- 6) зіставлення предметів між собою.

Для здійснення зазначених прийомів використовуються такі технічні прийоми, як зондування порожнистих і заповнених сипкими й м'якими речовинами просторів з допомогою щупів, простукування мурів; використання джерел освітлення для порівняння різних ділянок поверхонь по забарвленню, запиленості, зношеності; визначення наявності магнітного поля та інших особливостей. При цьому необхідно звертати увагу на наступні ознаки: сліди підклеювання шпалер, свіжість забарвлення, нові планки пластика, що можуть свідчити про створення або знищення схованки.

Під час аналізу предметів обстановки слід врахувати і такий нюанс, як наявність на них павутиння, яке зазвичай призводить до відмови пошуку практичними працівниками. В ході вивчення спеціальної літератури нами було встановлено, що мінімальна кількість часу для плетіння нитки павука складає 25 хвилин [61, с. 180-183].

Висновки. Зауважимо, що з метою удосконалення положень криміналістичної тактики провадження обшуку в пенітенціарних установах:

- по-перше, доцільно звертати увагу на сліди шуканих об'єктів, що утворилися під час їх знаходження в приміщенні: контури, вдавнення, подряпини на підлозі та стінах від великогабаритних предметів; нашарування від предметів, що вміщують рідину на білизні в шафах, книгах, волокна на виступаючих предметах обстановки, які згодом можуть бути використані для ідентифікації;

- по-друге, при виявленні об'єктів пошуку для дослідження використовуваної в доказуванні системи «суб'єкт – річ – подія злочину» дії спеціаліста-криміналіста проводяться в такій послідовності: 1) допомога слідчому в точному позначенні в протоколі обшуку обставин і місця їх виявлення. При цьому слід здійснювати фотографування місця виявлення із знайденим предметом, а потім і самого предмету; 2) огляд знайденого предмету з метою визначення його призначення, стану, опису загальних і окремих ознак; виявлення слідів і ознак, що вказують на його причетність до події, яка розслідується, і конкретної особи: пошук слідів прямої і зворотної дії: наприклад, слідів рук – на предметах викраденого і знаряддях злочину, частинок ґрунту – на одязі, взутті, рукавичках, знаряддях злочину; 3) складання відповідних документів;

- по-третє, обов'язково повинна бути розроблена інформаційно-пізнавальна модель діяльності спеціаліста-криміналіста із надання допомоги слідчому у збиранні криміналістично значимої інформації при проведенні обшуку, яка буде ефективним інструментом формування інформаційної основи розслідування злочину, вчиненого в пенітенціарній установі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики / Рафаил Самуилович Белкин. – М. : Издательство Норма (Издательская группа НОРМА-ИНФРА*М), 2001. – 240 с.
2. Батюк О.В. Теорія і практика використання спеціальних знань та науково-технічних засобів при розслідуванні злочинів вчинених в пенітенціарних установах / О.В. Батюк // Монографія – Луцьк, 2013 – 320 с.
3. Лукашевич В.К. Научный метод: Структура, обоснование, развитие / Науч. ред. А.Н. Елсуков / В.К. Лукашевич. – Мн. : Наука і техніка, 1991. – 207 с.
4. Разумова А.Е. Деякі аспекти застосування спеціальних знань при підготовці до обшуку / А.Е. Разумова // Право і безпека. – 2005. – Т. 4. – № 4. – С. 107–110.
5. Сегай М.Я. Методология судебной идентификации / Михаил Яковлевич Сегай / Отв. ред. Ароцкер Л.Е. – К., Изд. РИО МВД СССР, 1970. – 256 с.